

ULUSAL KALITIN KÜRESELLEŞTİRİLMESİ SORUNU VE TUNUS EL SANATLARI

Problème de la mondialisation du patrimoine national et l'artisanat tunisien

Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ*

ÖZET

El sanatları alanında Tunus'ta önemli bir kültür ve turizm potansiyeli oluşturulmuştur. Tunus el sanatı ürün ve motifleri, Kültür Bakanlığı birimlerince araştırılıp korunmakta, Turizm ve El Sanatları Bakanlığı birimlerince yeniden biçimlendirilmekte ve üretilmektedir.

Tunus bu bakımdan araştırılmaya değer bir model oluşturmaktadır: Tunus, geleneksel ve bölgesel el sanatı ürünlerini küresele kazandırmayı başarmış ve bu alanda önemli bir pazar payına ulaşmıştır.

Makalede, Tunus el sanatlarının üretim ve organizasyonunun sanatsal ve bilimsel süreçleri üzerinde durulmakta ve konu ulusal kalıtın küreselleştirilmesi açısından incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler

El Sanatları, Tunus, Ulusal Kalıt, Küreselleşme

RESUME

Une potentialité culturelle et trustique a été constituée en matier de l'Artisanat en Tunisie. Les produits et les motifs de l'artisanat sont recherchés et conservés par les unités du Ministère de la Culture. Ils sont reformés et reproduits par les unités du Ministère du Tourisme et de l'Artisanat.

La Tunisie est un modèle qui merite d'etre étudiée: Elle a reussi à mondialiser ses prodits regionaux et traditionaux de l'artisanat et elle a obtenu un grand marché de l'industrie artisanale.

Dans l'article, on insiste sur les processus scientifiques et artistiques de l'organisation et de la production de l'artisanat tunisien. Le sujet est examiné au regard de la mondialisation du patrimoine national.

Les Mots Clés

Artisanat, Tunisie, Patrimoine National, Mondialisation.

Tunus, yerel el sanatlarını ulusala kazandırma ve küreselleştirme aşamaları bakımından incelenmeye değer bir halkbilim yaşayan müzesi özelliği taşımaktadır. Özellikle Türkiye gibi, kültür ürünlerinin yerelden ulusala ve küresele kazandırılması süreçlerinde kurumlaşma bakımından geç kalmış ülkeler için Tunus kayda değer bir model oluşturmaktadır.

Bilimsel nitelik taşımayan "turistik" bir gözlem sonucu bile, turizmin canlı olduğu bölgeler başta olmak üzere, Tunus'taki bütün şehirlerin "Medina"

denilen eski yerleşim yerlerinde, ülkede ulusal kalıt olarak tanımlanan her türlü kültür değerinin belli bir disiplin, üslup ve merkezî bir yönlendirme ile nasıl el sanatına ve hediyeleş eşyaya dönüştüğüne tanık olunmaktadır. Eski şehirlerin tarihsel dokusu içinde yüzlerce dükkanda üretilen ve satışa sunulan ürünlerin kullanılan malzeme ve tür bakımından inanılmaz zenginliğinin yanında, her birinin Tunus'a ait kültür varlığı olduğunu vurgulayan yerel kimlik ve bu kimlik çevresinde oluşturulan tek-biçimlilik, ulusal kalıtın küresele kazandırılması

* H.Ü. Ed. Fak. Türk Halkbilimi/Université d'Hacettepe, Faculté des lettres, département du folklore turc.

yönteminin ne olması gerektiği hakkında bir fikir vermektedir.

Resmî ve özel el sanatı üretim ve satışa sunum merkezlerinde yer alan el sanatı örneklerini kullanılan malzeme ve türleri bakımından şu şekilde gruplandırabiliriz: 1. Tekstil (Halı, kilim ve yerel kumaşlar) 2. Seramik 3. Deri, 4. Bakır ve Diğer Metaller, 5. Ağaç İşleri, 6. Cam, 7. Mercan 8. Mozaik, 9. Anber, 10. Hasır, 11. Mermer, 12. Döğme ve Kına şeklinde kullanılan malzeme bakımından Tunus el sanatlarını kabaca gruplandırmak mümkün olsa bile, bu malzeme ile yaratılan ve Tunus'un yerel renk, motif ve görünümünü küresele taşıyan binlerce ürünün sayımının yapılmasının zorluğuna işaret etmek gerekmektedir. Bununla birlikte bazı bölge renklerinin, inanç unsurlarının ve modernize edilmiş geleneksel değerlerin etrafında oluşturulmuş "ürüne dönüştürülen semboller"den sözedilebilir: **1. Fatma'nın Eli:** Hz. Fatma'nın eli olarak nitelenen el motifi, Tunus'ta hemen her alanda ve her ürün üzerinde kullanılan bir motif, olmasının yanında kolye, broş, küpe vb. bir takı türü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu motifin insanı nazardan koruduğu ve uğur getirdiği inancı, el sanatları ürünlerinin pazarlanmasına bağlı olarak yerelden küresele doğru yayılırken, Tunus kimliğini oluşturan unsurlardan biri olarak vurgulanmaktadır. **2. Balık veya Balık Kuyruğu Motifi:** Nazardan koruduğuna ve uğur getirdiğine inanılan bu motif de Fatma Eli gibi yaygın olup her türlü ürün üzerinde karşımıza çıkmaktadır. **3. Yasemin Demeti Motifi:** Gonca halindeki yasemin çiçeklerinin 5-6 cm uzunluğundaki ince bir çöp etrafına dizilip bağlanmasıyla

oluşturulan bu demet, Tunus günlük hayatı ve turizm sektörü tarafından yakından bilinmektedir. Halkın ve turistlerin toplu olarak bulunabileceği her yerde seyyar satıcılar tarafından satılan ve çiçekli kısmı burna yakın olacak şekilde kulak ardına takılmakta, eş zamanlı olarak gümüş, anber işçiliği başta olmak üzere bir el sanatı motifine dönüşmüş olup, yasemin demeti biçimli takılar ve diğer hediyelik eşyalar, Tunus'un yerel kimliğinin küresele uzanan unsurları olarak değer kazanmaktadır. **4. Kafesler:** Mavi-beyaz veya doğal ahşap ve tel den yapılan kafesler, Tunus kimliğinin önemli bir unsuru olarak her boyda ve maket biçiminde satışa sunulmakta, kendine özgü ve standartlaşmış biçimi ile "Tunus işi" olarak dünyada tanınmaktadır. Kafeslerin ulusal bir motif olarak kazandığı bu ün, diğer el sanatı ürünlerinde kafes motiflerinin yaygınlaşması sonucunu getirmiştir. **5. Kapılar:** Ahşap veya metal, işlemeli, çoğu mavi beyaz renkli çatal kapılar, Tunus yerel kültürünün küresele kazandırılan önemli unsurlarından birisidir. Yaşayan mimarinin de önemli bir unsuru olarak ülkenin her yerinde hemen hemen standartlaşmış olarak karşımıza çıkan çatal kapılar, el sanatlarının önemli bir motifi haline gelmiştir. Çatal kapı biçimli yüzlerce hediyelik eşyanın yanı sıra dokumacılık ve seramik alanlarında da bir motif olarak tanınmaktadır. **6. Develer ve Palmiyeler:** Deve Palmiye motifi Tunus el sanatlarının halıcılık, dericilik, seramik, ağaç işleri, cam işleri gibi onlarca sanat kolunda kullanılmaktadır. **7. Tunus Haritası:** El sanatlarının bütün kollarında bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. **8. Tunus Bayrağı:** Türk

bayrağının kırmızısının ortasına işlenen beyaz dairenin içinde kırmızı ay yıldız şeklinde olan Tunus bayrağı, el sanatlarının önemli motiflerinden birisidir. **9. Halı ve Kilim Motifleri:** Başta Kuzey Afrika'nın yerli halkı Berberiler olmak üzere Arap, Türk ve diğer yakın kültürlerin etkisinde gelişen veya oluşan yüzlerce halı motifi Tunus'ta başarıyla el sanatlarının her alanına kazandırılmış, bu motiflerin çizimlerini ve üç dilde hazırlanmış kimlik bilgilerini içeren çalışmalar yapılmıştır. **10. Fes Motifi:** Tunus'un Medina adı verilen eski yerleşim yerindeki çarşılarda halen üretilen, halk tarafından kullanılan ve turizme kazandırılan fesler, yerli ve İstanbul fesi olmak üzere iki biçimde üretilmektedir. İstanbul fesi dik ve püsküllü, diğeri basık ve püskülsüz olup, dünyaca tanınan bir giyim unsuru olmaktan çıkarak bir el sanatı motifi olarak da yaygınlaşmıştır. **11. Nargile Motifi:** Türkçe'den Tunus Arapçasına geçen "Şişe" kelimesi "Şişa" şeklinde Nargile için kullanılmaktadır. Tunus'ta hemen her kahvehanede nargile bulunmakta ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Tunus çarşılarında geleneksel motiflerle bezeli her boy nargile bulmak mümkün olduğu gibi, nargile bir motif olarak el sanatları ürünlerine de yansıtılmıştır.

Tunus'un milli motifleri haline getirilerek küresele kazandırılmaya çalışılan yüzlerce yerel unsuru burada tek tek değerlendirmek yerine, bu ulusal motifleri ve yerel değerleri küresele kazandırma süreçlerindeki kurumlaşmalar ve bu kurumların çalışmalarına dokunmanın, Türkiye'de yapılan çalışmaları gözden geçirmek bakımından öncelikli olduğuna inanıyorum.

El sanatlarının çeşitli kollarında faaliyet gösteren ve ülkenin her bölgesinde karşımıza çıkan dernek, atelye, küçük ve orta boy imalathane vb. gibi halk kurumlaşmaları bir yana bırakılacak olursa, Tunus'ta iki devlet kurumu, biri "bilim-yoğun" diğeri "üretim-yoğun" olarak el sanatları konusunda faaliyet göstermektedir.

Tunus el sanatları konusundaki bilimsel çalışmalar, Kültür Bakanlığı'na bağlı Ulusal Kalıt Enstitüsü (Institut National du Patrimoine) tarafından yürütülmekte, elde edilen malzeme müze, arşiv ve yayın alanlarında kamuoyuna sunulmaktadır. Bu kuruma bağlı olarak ülkenin önemli şehirlerinde yer alan yaklaşık on beş adet Halkbilim Müzesi (Musée des arts et traditions populaires) bulunmaktadır. Ulusal Kalıt Enstitüsü'nün merkezinin bulunduğu başşehir Tunus'tan illere araştırma ekipleri gönderilerek, yerel kültür değerlerinin tespit ve derleme çalışmaları yürütülmekte ve bu süreçlerde kaybolmakta olan el sanatları ürünleri satın alma yoluyla derlenerek müzelere kazandırılmaktadır. Bilimsel yayın aşamasında ise, bu ürünlerin yeniden üretime kazandırılmasını sağlayacak teknik çizimleri ve çoğunlukla uluslar arası bir kaç dilde kaleme alınan ürün kimliği hazırlanmaktadır. Tunus'ta halkbilim çalışmalarının eğilimlerine ve bir dergi çerçevesinde Ulusal Kalıt Enstitüsü'nün halkbilim çalışmalarına dokunduğumuz iki yazımızda (Oğuz 2000a), (Oğuz 2000b) konuyla ilgili tespitlerimiz yer aldığından, benzer noktaları burada tekrarlamayı gereksiz göreyerek, Tunus el sanatları konusundaki "üretim-yoğun" çalışmalarla ilgili kurumlaşmalardan söz etmek istiyorum.

Tunus el sanatları konusundaki üretim ve pazarlama faaliyetleri, Turizm ve El Sanatları Bakanlığı'na bağlı Ulusal El Sanatları Merkezi (Office National de l'Artisanat) tarafından yürütülmektedir. Turizm ve El Sanatları Bakanlığı'na bağlı olarak 1959 yılında kurulan Merkez, (Aziza 1998, Med Mustapha 1998, Youssfi 1999) Tunus'un önemli yerleşim yerlerinden biri olan Bardo semtinde El Sanatları Mahallesi olarak anılan açık ve kapalı alanları ile büyük bir kampüs görünümündedir. Kısa adı ONA olan merkezi, Türkiye'deki idare yapısı içinde "Genel Müdürlük" olarak değerlendirildiğimiz zaman, Genel Müdürlük ve Daire Başkanlıkları biçiminde altı önemli birimden söz edebiliriz. Bunlar: 1. Üretim ve Geliştirme Daire Başkanlığı, 2. Eğitim Daire Başkanlığı, 3. İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığı, 4. Araştırma ve Yatırım Daire Başkanlığı, 5. Kalite ve Standartlaştırma Daire Başkanlığı, 6. Daire Başkanlıkları arasında koordinasyon sağlayan, kurumun politikasını belirleyen ve dış ilişkileri yürüten Genel Yönetim Birimi. Her Daire Başkanlığına bağlı 8-10 adet şube müdürlüğü bulunmakta ise de, biz bunlardan sadece Üretim ve Geliştirme Dairesi bünyesinde yer alan alt birimleri, çalışmamızın tezi bakımından taşıdığı önem dolayısıyla buraya kaydetmek istiyoruz. Anılan daire, biri üretim, diğeri Geliştirme olmak üzere iki daire başkan yardımcılığına ayrılmaktadır. Üretim Dairesi: 1. Sanatsal Ulusal Kalıt Şube Müdürlüğü, 2. Deney-Araştırma Şube Müdürlüğü, 3. Araştırmacılar Şubesi ve Kütüphane, Fotoğrafhane, Galeri ve Müze alt birimleri. Geliştirme Dairesi: 1. Fuar ve Animasyon Şube Müdürlüğü, 2. Pazarlama Şube Müdürlüğü, 3. Eğitim ve Bilgilendirme Şube Müdürlüğü.

Merkez, SOPART adıyla faaliyet gösteren geleneksel el sanatlarını araştırma ve belgeleme birimi ve SOCOPA olarak adlandırılan mağazalar zinciri ile üretimlerini kitlelere ulaştırmaktadır ve kendi biçim ve standardı çerçevesinde üretim yapılmasını, ticarî imkan oluşturarak desteklemektedir. Kısa adıyla SOCOPA mağazaları, Merkez'in her il merkezinde kurulu olan bölge temsilciliklerinin kontrolü altında üretim ve pazarlama aşamalarında halkı yönlendirmektedir. Ulusal El Sanatları Merkezi'nin kayıtlarına göre, ülkede el sanatları alanında çalışanların sayısı 300.000 civarındadır. Ülke nüfusunun %11'i el sanatları ile meşgul olmakta ve bu alana her yıl 5.000 kişi katılmaktadır. El sanatları alanında çalışanlar, özel ve devlet sektöründe çeşitli birlik ve kurumlaşmalar meydana getirerek; üretim, sergileme ve pazarlama alanlarında, belirlenmiş genel stratejiler etrafında çalışmalarını sürdürmektedirler. Bu tür kurumlaşmalar arasında, 1982 yılında kurulan ve kısa adı "Association Essalem" olan ve örgütlenme modeli tamamen kadınlara yönelik Kadın El Sanatları Üretim ve Pazarlama Merkezi (Le Centre de Promotion et de Commercialisation de l'Artisanat Féminin: Mains de Femmes) Tunuslu kadınların kendi el tezgâhlarında ürettikleri kadın işi el sanatlarını, açtığı sergi ve satış merkezleriyle ticarete kazandıran önemli bir kadın kuruluşu olarak dikkat çekmektedir.

Merkez, Üretim ve Geliştirme Dairesi Başkanlığına bağlı araştırmacılar ve Kültür Bakanlığı'na bağlı Ulusal Kalıt Enstitüsü uzmanları ile çalışarak, yerel el sanatlarının araştırılması, derlenmesi, teknik çizimlerinin yapılması, kullanılabilir unsur ve motiflerin çağdaştırılması gibi konularda yayınlar da yap-

maktadır. Uluslar arası yayın ilke ve tekniklerine göre birkaç dilde hazırlanan bu yayınlar, gerek ülke içinde gerek ülke dışında Tunus El Sanatı Kimliği'nin oluşumunda bir etken olarak önem kazanmaktadır. (Revaults 1967, Sethom 1999).

Ülkenin bağımsızlığını 1956 yılında kazanmasından hemen üç yıl sonra Turizm ve El Sanatları Bakanlığı'na bağlı Ulusal El Sanatları Merkezi'nin kurulması, yerel ve ulusal Tunus kimliğini oluşturan motif ve unsurların araştırılarak belli bir standartlaştırma stratejisi içinde, yaratıcı bir profesyonellelikle modern veya geleneksel el sanatı ürünlerine dönüştürülmesi, bu sürece 1964 yılında, Kültür Bakanlığı'na bağlı Halk Gelenekleri ve Sanatları Merkezi'nin bilimsel araştırmalarıyla katılması (Oğuz 2001b:7) günümüz Tunus ülkesinin adeta bir "el sanatları açık hava müzesi"ne dönüşmesini sağlamıştır. Ülkenin yirmi üç şehrinde faaliyet gösteren Ulusal El Sanatları Merkezi Bölge Temsilcilikleri ve kısa adı SOCOPA olan "El Sanatı Ürünleri Pazarlama İdaresi"ne (Société de Commercialisation des Produits de l'Artisanat) bağlı satış mağazaları, ürün kalite ve kontrolü bakımından bağımsız çalışan halkı da yönlendirmekte, böylece el sanatı ürünlerinde Tunus kimliği ortaya çıkarılırken, yukarıda ifade edildiği gibi ülke nüfusunun önemli bir bölümüne istihdam alanları yaratılmaktadır.

Kültürbilim çalışmalarının, konumuz açısından söyleyecek olursak, halkbilim araştırmalarının hocalar ile öğrenciler arasında cereyan eden "üniversite meşguliyeti" olarak algılandığı Türkiye'de her yeni hükümet kurulduğunda birleştirilen veya ayrılan Kültür ve Turizm Bakanlıklarının, varlıkları ve var olma nedenleri bile tartışılırken, Tunus

gibi mütevazı bütçeli ülkelerin, ulusal el sanatı kimliğini yaratarak ve küresele kazandırarak Avrupa'nın önemli merkezlerinde "El sanatları Mağazaları" açmasının yanında, Türkiye Kültür Bakanlığı'na bağlı benzer bir kuruluşun kurumlaşma tarihinin yirmi yıl önceye gitmemesi, (DÖSİM, Kuruluş Tarihi: 1979 ise de 80'lerin sonlarında varlık göstermeye başlamıştır.) Türkiye'nin ne kadar önemli ve yaşamsal zaman dilimlerini, kültürün küreselleştirilmesi ve ekonomiye kazandırılması bakımından iyi planlayamadığının "sembolik" bir göstergesi olarak kaydedilebilir.

KAYNAKÇA

AZİZA (Besma), 1998, Ministère du Tourisme et de l'Artisanat, Office National de l'Artisanat, Rapport de Stage, Présentation des Structures et des Attributions de l'Office de l'Artisanat.

LOUIS (André), 1977, Bibliographie Ethno-Sociologique de la Tunisie, Tunis, Institut des Belles Lettres Arabes (IBLA) Yayını.

MED MUSTAPHA (Chaieb), 1998, Ministère du Tourisme et de l'artisanat, Office National de l'Artisanat Rapport de Stage.

OĞUZ (M. Öcal), 2000a, "Belguedj'in Makalesine Göre Cezayir Konuşma Dilindeki Türkçe Kelimeler ve Tunus'taki Durum", Millî Folklor Dergisi Sayı:46, s.10.

OĞUZ (M. Öcal), 2000b, "Tunus'un Folklor Dergisi: Halk Gelenekleri ve Sanatları Defteri", Millî Folklor Dergisi Sayı:47, s.5.

REVAULTS (Jacques) 1967, Arts Traditionnels en Tunisie, Office National de l'Artisanat de Tunisie Yayını, Tunus.

SETHOM (Samira Gargouri)-BAKLOUTİ (Naceur)- TRIKI (Samir), 1999, Tradition et Métiers d'art en Tunisie, Ministère du Turizme et de l'Artisanat, Office National de l'Artisanat Yayını, Tunus.

YOUSSFI (Nizar), 1999, Office Nationale de l'Artisanat, Institut Supérieur des Etudes Technologiques de Tunis, Rapport du Stage d'Initiation, Tunus.